

helyenként újabb szempontokat javasol, kiemeli az eddigi kutatások még kiaknázatlan jelenségeit és irányait, konkrét elemzési szempontokat ad. Az utolsó fejezet (*A boszorkányüldözés folytatódik*) csupán egy írásból áll, amely a boszorkányüldözés jelenségének egy különleges esetéről számol be 21. századi magyarországi viszonylatban.

Klanciczay Gábor legújabb tanulmánykötetének nagy érdeme, hogy jól kidolgozott szempontok alapján foglalja össze 40 év kutatási eredményét, a téma magyarországi és nemzetközi szakirodalmának

alapos ismeretében összegyűjtve és rendszerezve az elmúlt évtizedek boszorkányüldözéssel foglalkozó történelmi, néprajzi és antropológiai irányultságú kutatásai fejleményeit. A könyv egységes és színes képet ad a boszorkányüldözés jelensége mögött meghúzódó emberi, közösségi, társadalmi, etnikai, vallásfelekezeti feszültségek komplexitásáról, valamint a bűnbakképzés folyamatos újratermelődésének lehetséges okairól.

Nagy Emese Ingrid

A „vallásos mesék” Jézus-mintázatai

Bálint Péter: Jézus-mintázatok a népmesékben. Magyar Napló–Írott Szó Alapítvány, Bp. 2022. 547 old.

Bálint Péternek az elmúlt évben két, népmesét vizsgáló tanulmánykötete is megjelent a Magyar Napló–Írott Szó Alapítvány gondozásában. A *Meseértelmezések* című tanulmánykötet a szerző utóbbi tíz évben közölt tudományos írásából született válogatás, míg a *Jézus-mintázatok a népmesékben* című tanulmánykötet egy tematikailag összefüggő, monografikus igényű munka. Ebben az írásban az utóbbi tanulmánykötet ismertetésére vállalkozom.

A szerző igen gazdag szaktudományos publikációval rendelkezik a mesekutatás terén, szinte két évtizede kutatja a Kárpát-medencei népmesehagyományt, melynek eredményeképpen a fent említett két munkáján kívül még számos tanulmánykötetet, mesegyűjteményt, publicisztikai írást közölt. A megjelent írások tematikáját figyelemmel követve úgy tűnik, hogy az utóbbi pár évben a szerző figyelme a „vallásos mesékre” irányult.

A kötet hiánypótló munkának tekinthető, elsősorban azért, mert részletesen foglalkozik a Kárpát-medencei népmesehagyomány vallásos mesenarratíváiból kirajzolódó Jézus-mintázatokkal, melyet eddig sem az európai, sem a magyar folklórkutatásban nem elemeztek átfogóan, másrészt pedig azért, mert a

kötetben forrásként kiválasztott varázsmesék által újraértelmezi a Kárpát-medencei mesenarratívák vallásos tematikájú besorolását (egyébként ugyanezt a célt szolgálja az általa szerkesztett, 2019-ben megjelent „*Vallásos mese*”. *Szöveggyűjtemény* is, mely a *Fabula Aeterna* sorozat 11. köteteként a Didakt Kft. kiadásában látott napvilágot Debrecenben).

A szerző célja a konkrét mesenarratívákon keresztül, a szövegek hermeneutikai aspektusú szoros olvasásával és az egyes mesetípusokon belül fellelhető mesevariánsok összehasonlító vizsgálatával kimutatni, megragadni a mesemondók egyéni, sajátos hitélményét, a bibliai szövegek egyéni értelmezéseit és ezáltal megkísérelni – a lokális és keresztény gondolkodású közösségek sajátos népi vallásosságát érintve – a Jézus-mintázatok szövegbeli feltárását.

A kötet előszavát követően tizenhat önálló címmel ellátott tanulmányt olvashatunk, melyeket tematikailag a Jézus-mintázatok kapcsolnak össze. Annak ellenére, hogy a kötet különálló tanulmányokat sorakoztat fel, és a szerző látszólag nem csoportosította ezeket alegységekre, bizonyára mert ezek egyenként is olvashatóak, mégis az egyes tanulmányok tematikai egységekként is összeolvashatók, így a recenzióban

Luka Éva (1989) – doktorandusz, Kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Hungarológiai Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, levike@yahoo.com

ezeket helyenként egyben tárgyalom. A tanulmányokat követően a kötetet nagyon gazdag, részletes és jól áttekinthető bibliográfia zárja.

Az első és egyben leghosszabb tanulmány képezi a kötet elméleti megalapozását, melyben a magát irodalmi hermeneuta pozícióba helyező szerző megfogalmazza kutatási módszerét, a vizsgálati szempontok főbb irányvonalait, kitekintést nyújt a téma szempontjából releváns szakirodalomra, és megfogalmazza a kutatás témájából adódó és a konkrét példázatos elbeszélések olvasata kapcsán felmerülő kérdéseit. Ennek megfelelően ez a fejezet a kötet címével egyező címet kapta, kiegészítve egy Borbély Mihály meséből származó idézettel: *Jézus-mintázatok a népmesékben. „Hogyne vóna hű szívé, mikor én vagyok a mögváltója!”*

A szerző a bibliai történetek hőse és a mesehős közötti párhuzamkeresést nem tartja elegendőnek és célra vezetőnek, ehelyett a mesenarratívák szoros olvasását és a különböző változatok összehasonlítását javasolja, hogy az egyedi és ugyanakkor sokszínű alakváltozatokból megragadhatóvá váljon a mesemondók sajátos értelmezési szándéka és a közösségi elvárás különbözősége. A varázsmesék példázatos elbeszéléseire és ezen belül a Jézus-mintázatokra irányuló kutatást egyrészt az interdiszciplináris nyitottság (irodalmi, teológiai, folklorisztikai, filozófiai), másrészt a kutatási módszerek változatos alkalmazása (az irodalmi hermeneutikai, bibliai narratológiai, nyelvfelmológiai megközelítések) teszik nagyon alaposná és sokrétűvé. Mindezek alkalmazása mellett a tanulmánykötet, Bálint Péterre jellemző módon, olvasmányos jelleget ölt, és nyitott marad a további értelmezési lehetőségekre is.

Fontos kérdés, hogy a mesemondók hogyan és milyen mértékben használták fel a hivatalos egyházi tanítást, a prédikációkból, bibliai történetekből melyeket kedvelték, és az ott élőszóban elhangzott témákat hogyan építették be saját gondolkodásukba, hitlélményükbe, hogyan értették meg, értelmezték újra és szőtték bele saját meséikbe. Amikor a mesehős jellemében, cselekedeteiben vagy életútjában rokon vonásokat fedezhetünk fel a bibliai Jézussal (vagy esetenként más bibliai alakokkal), milyen vonásokat emel

ki a mesemondó, milyen egyéni színezetet kap egy-egy mesehős, hogyan értelmezi vagy esetleg érti félre a mesemondó ezt a jézusi képet? Milyen hősmintázatot követ a mesehősök megalkotásakor a mesemondó? Amikor a mesemondó magát a közösség tanítómesetereként értelmezi, akkor milyen szerepet ölt magára a jézusi tanítás továbbmondójaként? Milyen értékrend és erkölcsi norma kap hangsúlyt egy-egy mesenarratívában? Milyen egyéni sajátosságokat ragadhatunk meg az értelmezésben, és a közösségi elvárás hogyan befolyásolhatta ezeket a szövegeket?

Bálint Péter valószínűnek tartja, hogy a Jézus-mintázatok megjelenítő hősök egy sokszor hallott, hagyományozódott, különböző szociokulturális hatásokra átalakult, egyéni értelmezéssel átszőtt, gondosan kitalált hősmintát követnek, melyek megőrizték a „megváltó” Jézus lényeges vonásait, miközben a mesékbe belekeverednek a mitikus hősök és a pogány hiedelem- és mondavilág hőseinek jellemző vonásai is. A mesenarratívák vizsgálata alapján a szerző megállapítja, hogy számos mesehős leképezi a jézusi életutat a csodás születéstől a feláldozáson és halálon túl, egészen a feltámadásig. A mesezárlatban a legtöbb példázatos elbeszélés az igazságszolgáltatást az istenítéletre bizza, vagy pedig a felebaráti szereteten alapuló megbocsátást hirdeti. Bálint Péter felhívja a figyelmet arra, hogy bár nagyon sok hasonlóság fedezhető fel Jézus és a mesehős alakja között, mégis fontos kiemelni a lényeges különbségeket is. Alan Dundes hősmintázatra irányuló kutatásaira hivatkozik, aki Jézus életét a Lord Raglan által felsorolt hősmintázat elemeivel vetette össze, és számottevő egyezést talált, de csak két különbséget említett. Ennek fényében Bálint Péter állítja, hogy a Kárpát-medencei mesenarratívák alapján Jézus élete és a mesehős élete között is meggyőző egyezés van, de a teljesség igénye nélkül 15 lényeges különbséget is kiemel.

A második tanulmány egy olyan példázattá formált mesenarratíva hermeneutikai és narratológiai vizsgálatát célozza, melynek alapját és értelem-összefüggését a különböző színtereken élőszóban elhangzott bibliai textusok adják: *Amikor a mese példázattá válik (Fedics Mihály „Az Úr Jézus Krisztus és a parasztyerek” című meséjének szöveghermeneutikai vizsgálata).*

A mesehős egy egyszerű parasztfiú, akit Jézus és Szent Péter elhív, szolgálává, tanítvánnyá tesz, majd Fedics értelmezésében mesével tanít, végül szövetségük jeleként átváltozóképeséggel jutalmaz meg (varázserő), és egy tilalommal útnak enged. A démonikus, kísértő erő a veres ember alakjában ölt testet, aki megcsalja, majd megöli a jézusi tilalmat megszegő fiút. Fedics, mesemondói szerepén néha túllépve, maga is prófétai szerepet ölt, amikor egy-egy jól kiválasztott példázat által előrevetíti a mesemenet későbbi történéseit, például a mesehős Krisztus általi újjáélesztését vagy a gonosz bukását. Bálint Péter hangsúlyozza Fedics Mihály elbeszélői jártasságát, példázatértelmezői tehetségét, amellyel úgy alakította egyetlen nagy példázattá a vizsgált mesenarratívát, hogy nemcsak egyéni megértéséről és vallási élményéről, hanem a hallgatóság gondolkodásmódjáról és megértési horizontjáról is tanúságot tesz.

A következő négy tanulmány a jézusi életút korai szakaszára és a mesehősök korai életszakasza között felfedezhető hasonlóságokra és lehetséges különbségekre, ezek szövegbeli megjelenésére, a Kárpát-medencei mesehagyományból kirajzolódó közös és egyedi vonásokra kérdezik rá. Fontos kérdés, hogy a mesemondó a prédikáció során hallott bibliai történeteket hogyan értette meg, és milyen módon és mértékben szötte bele a mesenarratívába? A négy tanulmány végigjárja a csodálatos születés, az Isten általi elküldés, a tanítás és a rejtett gyermekkor szakaszait. *A csodálatos születés és a szűzfogantatás a népmesében* című tanulmányban világossá válik, hogy a szűzfogantatás elképzelése nehezen elfogadható a mesemondó és közössége számára, ezért gyakran olyan mágikus vagy csodás eseménynek tüntetik fel a mesehős születését, mint például állattól születés vagy növényi mag általi megtermékenyülés. Ennek ellenére a mesemondók jelzik a mesehős „istenfiúságát” azzal, hogy a rendszerint árva, elhagyott vagy talált gyermek égi pártfogoltságot élvez, esetenként különleges jellel születik, vagy utalnak az anya igazhitűségére, Istenhez fohászoló voltára vagy az idős gyermektelen házaspár gyermekáldásra való vágyakozására, amelyek a kiválasztás bibliai történeteire emlékeztetnek. A mesehős sorsfeladata

szempontjából a mesenarratívákban hangsúlyos szerepet kapnak az apa-fiú viszonyok, valamint az édes és mostoha (nevelő) anya-fiú közötti viszonyok megjelenítései, amelyeket a szerző külön alfejezetekben emel ki, feltárva ezek bibliai párhuzamait, pozitív és negatív aspektusait. *Az Isten fia vagy az istenküldötte ember a népmesében* címmel jelölt tanulmány azt a kérdést tisztázza, hogy kit tekintenek a mesemondók a mesenarratíván belül „istenküldötte embernek” (ez a gyakoribb megnevezés, az „Isten fia” ritkábban fordul elő), a mesenarratívákban hogyan jelenítik meg ezt a szerepkiosztást és isteni önkinyilatkoztatást, hogy egyértelműen azonosítható legyen, hogy melyik bibliai szereplőre gondolnak a példázatos elbeszélésben. Bálint Péter határozottan elkülöníti az „istenküldötte embert” az „isteni segítőktől”, azok sajátos vonásai és mesenarratívában betöltött funkciójuk alapján.

A „*Te fogod a gyerekeket tanítani*” (*Jézus és a mesehős gyermekkorának hermeneutikai vizsgálata*) című tanulmányban, ahogy a cím is jelöli, a szerző Jézus és a mesehős gyermekkorát vizsgálja meg. Egyetérthetünk vele abban, amit nagyon sokszor hangsúlyoz, hogy a mesenarratíva hőse egy nagyívű fejlődési utat jár be. Ennek értelmében a mesehős gyermekora az énelőttség állapotától az öntudatra ébredésig tart, ebben a szakaszban a mesehős megszerzi azt a tudást és tapasztalatot, amelynek birtokában sikeresen elvégezheti feladatát. Hasonlóságot mutat Jézus és a mesehős tudásszerzésében az erről való hallgatás, tehát a titokban való tanulás, illetve a szülők meglepettsége, amellyel ezt a fejlődést fogadják. A mesenarratívákban a szülők gyakran nem ismernek rá a saját gyermekükre, akkora átalakuláson megy keresztül.

A mesehős rejtélyes eltűnése (Jézus és a mesehős „kivonulásának” lehetséges olvasatai) tanulmányban Jézus pusztába való kivonulása és a mesehős eltűnése, erdőbe jutása között mutat ki lehetséges egyezési pontokat a szerző. Mindkét esetben a megkísértés és a kísértésnek való ellenállás próbájával találkozunk, a két helyszín: a sivatag és az erdő hasonló funkciót töltenek be. Az elszigeteltség, a befelé fordulás, a magány kedvez az istenélmény megtapasztalásának és a gonosz kísértéseinek is. Az erdőben a mesehős „beavatottá” válik, és egy segítőnek/bölcsnek adott

szó, ígéret vagy eskü melletti elköteleződése egyben a küldetés elfogadását, az öntudatra ébredést és az énelőttiségtől való elhatárolódását is jelenti.

A következő három tanulmányban közös, hogy a szerző vizsgálati fókuszában az öntudatra ébredt meshős áll, aki megérti sorsfeladatát, küldetését és elszenvedi vagy önként elvállalja az ezzel járó kockázatokat, áldozathozatalt vagy akár a halált is. A tanulmányok mindegyikében a mesenarratívákban felismerhető bibliai József-történetek egy-egy epizódját vizsgálja a szerző, melyek összeolvasásával a teljes szövegegész kirajzolódik: az álomfejtés, a csábítás és elhárítás, az irigységből fakadó testvérgyilkosság, az ártatlanul megvádolt meshős halála és véráldozattal történő felélesztésének mesei példázatai.

A hetedik írás *Az ítélkezés és álomfejtés dialógusai a népmesében (Királyi tanácsadók és álomfejtők)* címet kapta. A vizsgált mesenarratívákban az álmát eltitkoló, a predestinációs álmot megfejtő meshős egyrészt az isteni kinyilatkoztatás kódolt üzenetének értőjeként „beavatottá”, másrészt pedig az ártatlanul kiszabott ítélet révén „bűnbakká” válik. Lényeges különbség van az apa/király és a meshős ítélkezési gyakorlata között: az első esetben a szubjektív, saját törvényen alapuló ítélkezés, a második esetben az istenítéleten alapuló ítélet vagy a megbocsátást hirdető kegyelem érvényesül. Bálint Péter kihangsúlyozza, hogy a mesemondó intenciója és interpretációja, amellyel szakrális vagy profán értelemtöbblettel ruház fel egy-egy mesei alakot (esetünkben a tanácsadó alakját), meghatározó lehet abból a szempontból, hogy egy narratívát „vallásos mesének” tekintünk-e vagy sem, ezért a kutató nem hagyhatja figyelmen kívül ezeket a különbségeket az értelmezés során.

A nyolcadik, *A csábítás és elhárításának narratívái a népmesében (József és Putifárné történetek)* című tanulmányban Bálint Péter két olyan mesenarratívát vet össze, amelyeknek alapját a címben megnevezett bibliai történet jelenti. Az összehasonlításból kiderül, hogy a felekezeti hovatartozás befolyásolja a történetmesélést, de a mesemondói szándék mindkét történetben a vallásos-morális, egzisztenciális tanítás közvetítésére irányul, a bűnbaknak kikiáltott meshős ártatlanságának a hangsúlyozására.

A kilencedik tanulmány: *A barátság és véráldozat (A megbánás és felelősségvállalás fenoméne a „Két egyforma testvér” történetekben)*. Az elemzés főleg a „Két testvér”, „Két egyforma barát”- (ATU 303-) mesetípusokra irányul, érintve „A madarak nyelvén értő fiú”- (AaTh 517-) és a „Hű szolga”- (AaTh 516-) típusokat. A szerző az erénygyakorlás eszközeinek a felfejtésére vállalkozik, melyet általános érvénnyel a keresztény etika és szűkebb értelemben a lokális közösség erkölcsi normarendje befolyásol. Fontos keresztény erkölcsi elv ezekben a mesenarratívákban a kölcsönös felelősségvállalás, mely az önzetlen áldozathozatalban nyilvánul meg: valaki halála által egy új élet lehetősége nyílik meg, melynek jellegzetes motívuma a vérral (könnnyel) való felélesztés. Ez a tett túlmutat a mindennapi familiáris és lokális viszonyokon, és közelít Jézus felebaráti szeretetről szóló tanításaihoz.

A tizedik tanulmány *A hős keresztre feszítése és feltámadása* címmel Lakatos János sarkadi cigány mesemondó *Dankó* című meséjének hermeneutikai vizsgálatára vállalkozik. A szerző fő célja megláttatni és felfejteni a mesemondó összetett vallásos világlképét, amely ebben a mesenarratívában megmutatkozik. Az elemzés rámutat arra, hogy a mesében le van képezve az evangélium lényege: a teremtett világ a Teremtővel, a Sátán és az ígéret, hogy a sötétségben élőknek megváltó küldetik. A kutató a keresztre feszítés sajátos interpretációjára és a megváltás szívégéttel behelyettesített metaforájára hívja fel a figyelmet.

A következő két tanulmány a mesemondók túlviláglképzeivel foglalkozik, és az üdvösség elnyerésének példázatos elbeszéléseit tárja fel. A tizenegyedik tanulmány: *Alászállás a poklokra és vágyakozás az örök életre (A Gilgames-eposz és „A halhatatlanságra vágyó királyfi” narratíváinak összehasonlító vizsgálata)* bemutatja a mesenarratívák alvilágjárásainak történeteiből kihámozható elképzeléseket a holtak birodalmáról, pokolról és a gyakran ezzel párhuzamosan megjelenített mennyország színterét. Keresztény értelemben e két világ átjárhatatlan, a mesemondók értelmezésében ellenben összemosisodik vagy átjárhatóvá válik, egyrészt mert a mesemondók a halált az élet szerves részének tekintik, másrészt pedig hirdetik a helyes útra térés lehetőségét. A mesék

tanulmányai szerint innen csak Isten ítélete és Krisztus közbenjárása által lehet feltámadni. Ez a feltámadás üdvtörténeti üzenetét közvetíti.

A tizenkettedik tanulmányban is fontos a hős túlvilági utazása: „*A ki győz, örökségül nyer mindent*” (Az „*Angyalbárányok*” és „*Möndölécskék*” mesenarratívák hermeneutikai olvasata). A tanulmányíró rámutat arra, hogy ezek a mesei példázatok nem a megszokott mesei kalandról, hanem az egyetemes üdvtörténetről szólnak, melyben maga Isten fedi fel a látottak értelmét a mesehős és a hallgatóság előtt.

Az utolsó négy tanulmány a vallásos vonatkozású mesék családi viszonyrendszerébe nyújt betekintést, de a tanulmányíró kiemeli, hogy nem az erőszakos cselekedetek bemutatásán van a hangsúly, hanem a szenvedéstörténeteket követő megbocsátások ismertetésén és az isteni igazságszolgáltatáson mint a közösségi üdvtörténet lehetséges módjainak elbeszélésén. A tizenharmadik és tizennegyedik tanulmányban az édesanya és mostoha (nevelő) anya szerepkörét és a bibliai Szűz Máriával párhuzamba állítható lényegi vonásokat emeli ki Bálint Péter a példázatos mesékből. Ahogy az *Édesanyám, adj nekem kicsi csicset!* (Az állattól fogantatás és emetés fenoménje a népmesében) tanulmányban kifejti, hogy az anyaság a szelíd sorselfogadásban, a gondoskodó szeretetben, az önfeláldozásban nyilvánul meg. A tizennegyedik tanulmányban, *„Hiszen csak mostoha, ami mostoha”* (A mostohaság fenomenológiája a népmesékben) a mostohaság kapcsán láthatjuk, hogy a mostoha gyilkos és csábító tetteire a mesemondó és közössége

súlyos, halálos ítéletet mond. Az árva, üldözött gyerekek mindig találnek egy „pártfogót”, aki segít nekik rátalálni az identitásukra. A szerző nagyon izgalmas párhuzamokat emel ki a vizsgált vallásos mesék édesanyái és Jézus anyja között. Ilyen például az anya háttérbe szorulása, igazságtalanul történő szenvedése, a csendben létezés és az isteni kegyelemre és igazság eljövételére néző várakozás, a megbocsátás.

Az utolsó két tanulmány, *A „csodás gyógyítás” és gyógyítók mintái a népmesében* és a „*Miért akartok megölni engem?*” (A mesenarratívák testvérgyilkosságainak hermeneutikai vizsgálata címűek a testvéri kapcsolatokban felmerülő konfliktusokra és az ezekből származó bűnökre mutatnak rá, illetve a mesehős erkölcsi erényeire, áldozatkészségére, testvéri szeretetére hívják fel a figyelmet. Az utolsó előtti tanulmány, *az Igazság és Hamisság-* (ATU 613-) mesetípus kapcsán, a testvérviszony mellett a mesékben megjelenő gyógyítások és Jézus gyógyító tevékenységének mintáit mutatja be. Míg a mesékben a népi gyógy módok és kurzuslások hangsúlyosak, addig Jézus a hit ereje által gyógyít, viszont fontos megjegyezni, hogy az archaikus mesében a varázslat nem rontó, hanem Istentől való csodás segítség.

A szakszerű, széles látókörű, jól dokumentált, korszerű, ugyanakkor izgalmas és olvasmányos tanulmánykötetet mind a szakmabelieknek, mind a laikus olvasóknak ajánlhatjuk.

Luka Éva

Egyéniségmonográfia „egy”/„a” farkasokpataki mesélő emberről és ökológiai tudásáról

Magyar Zoltán: *Történetmondás és ökológiai tudás. Egy mesélő ember Farkasokpatakán. Balassi Kiadó–Néprajzi Múzeum, Bp. 2022. (Magyar Népköltészet Tára XX.) 456 old.*

Azok, akik *A csángók mondavilága* (2003, Balassi Kiadó) vagy az *Így beszéltek Farkasokpatakán...* (2008, Mentor Kiadó) című, Magyar Zoltán

folklorikustól által jegyzett kötetek fellapozása, elolvasása után veszik kézbe a gyimesfelsőlaki gazdálkodóról, Tankó Fülöp Gyugyuról szóló, repertoárját

Nagy Zsolt (1991) – doktorandusz, Kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Hungarológiai Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet; az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének tudományos munkatársa, Budapest, nagycszsolt@yahoo.com